

M.Kostomarov on historical role of Ukrainian Cossacks

The problems of basis of historical sources and historiographical inheritance of M.Kostomarov in the field of the history of Ukrainian Cossacks is discussed. The author pays attention to M.Kostomarov's main works, in which this problem is being searched and to the works of the outstanding scientists and the men of culture, where the inheritance of M. Kostomarov is being analysed.

УДК 93 (477.7)“1897”

Тарас Максим'юк

ДАРЧИЙ НАПИС ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО. 1887 р.

В статті публікується дарчий напис Д.І.Яворницького його друзів, акторові та письменнику В.П.Потапенку, виконаний на першій книжці Д.І.Яворницького “Число и порядок Запорожских Сечей с топографическим очерком Запорожья”(К.,1884) 01.08.1887 р.

Життєвий та творчий шлях видатного українського історика, академіка Академії наук УРСР Дмитра Яворницького /1855-1940/ незмінно привертая і привертає увагу широких кіл громадськості України. Перевидаються після довгої перерви його дослідження⁴⁸³, виходить низка праць присвячених його життю і творчому доробкові⁴⁸⁴, побачила світ дуже важлива епістолярна спадщина історика, археолога, фольклориста, мовознавця, письменника⁴⁸⁵.

У збірці “Тарасового Дому”, українського культурологічного музейно-виставкового центру в Одесі, основу якого складає колекція Україніки автора цієї публікації, є досить вагомий розділ, присвячений Дмитру Яворницькому. Це ціла низка видань його творів, що побачили світ наприкінці ХІХ – в перше тридцятиріччя ХХ ст., серед яких є праці, що давно вже стали класичними джерелами з історії запорозького козацтва. Це двотомне унікальне видання “Запорожье в остатках старины и преданиях народа” (С.Пб.,1888), “Сборник материалов для истории запорожских казаков” (С.Пб.,1888), “Вольности запорожских казаков” (С.Пб., 1890), альбоми “Из украинской старины” (С.Пб.,1900) і “Дніпрові пороги” (Харків, 1928) та ін. Є також деякі праці Д. Яворницького що друкувались в різних збірниках та журналах, особливо в “Киевской старине”, представлений він і як письменник – повість “За чужий гріх” (Катеринослав, 1907). На превеликий жаль, не вдалося свого часу знайти та придбати одну з найголовніших праць Д.Яворницького – прижиттєве видання тритомної “Истории запорожских казаков” (Т.І. – С.Пб.,1892; Т.ІІ. – С.Пб.,1895; Т.ІІІ. – С.Пб., 1897), а також фольклорного збірника “Малороссийские народные песни, собранные в 1878-1905 гг.” (Катеринослав, 1906) та перший і

483 Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків/ Пер. з рос. І.І.Сварника; Упоряд.іл. О.М.Апанович; Худож. В.М.Дозорець.- Львів: Світ, 1990-1991. – Т.1–3 та ін.

484 Шубравська М.М. Д.І.Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. – К.: “Наукова думка”, 1972; Шаповал І. В пошуках скарбів – К.: Дніпро 1983.

485 Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького. Вип. 1: Листи вчених до Д.І.Яворницького. Уклад. С.В. Абросимова, А.І.Перкова, О.В.Піцик, Н.Г.Чередник. – Дніпропетровськ: “Гамалія”, 1997; Вип.2: Листи діячів культури до Д.І.Яворницького Уклад С.В.Абросимова Н.Є.Василенко, А.І. Перкова, І.Ю.Тарасенко, І.М.Тимофєєва, Н.Г.Чередник. – Дніпропетровськ, 1999.

єдиний том "Словника української мови" (Катеринослав, 1920).

Серед раритетів, пов'язаних з іменем Д.Яворницького, які не так часто зустрічаються не лише в приватних збірках, але і в державних музеях, архівах і бібліотеках, в колекції "Тарасового Дому" треба відзначити три дарчі написи Д.Яворницького на його друкованих працях. В цій статті публікується перший за хронологією дарчий напис, зроблений на двох ранніх дослідженнях молодого вченого, що опинились під одною видавничою обкладинкою.

Д.Яворницький поступив 1877 р. на історико-філологічний факультет одного з найстаріших навчальних закладів України – Харківський університет. Серед його вчителів помітно виділялись видатні українські вчені Олександр Потебня та Микола Сумцов.

Закінчив навчання Д.Яворницький у 1881 р. і рада університету залишила його позаштатним стипендіатом для підготовки до професорського звання по кафедрі російської історії. Паралельно молодий історик викладав у гімназіях, а 1885 р. змушений переїхати на постійне проживання до Петербургу.

Бібліографія творчого доробку Д.Яворницького починається з 1882 р. Вже у 1883 р. виходить уривок з його першої наукової праці "Топографический очерк Запорожья", що надрукували "Харьковские губернские ведомости". На цей самий рік припадає початок його багатолітньої співпраці з журналом "Киевская старина". Катеринославська газета "Днепр" у 1884 р. друкує його публічні лекції про запорозьких козаків.

На 1884 р. припадає і перший візит Д.Яворницького до Одеси. Як свідчать джерела, його колекцію історичних старожитностей визнано однією з найкращих на VI Археологічному з'їзді в Одесі, що проходив у серпні 1884 р. Тут він прочитав два реферати⁴⁸⁶. У квітневомучислі журналу "Киевская старина" за 1884 р. друкується наступна ґрунтовна праця молодого вченого "Число и порядок Запорожских Сечей". Одразу за нею цей журнал друкує попереднє дослідження Д.Яворницького, уривок з якого з'явився у "Харьковских губернских ведомостях" – "Топографический очерк Запорожья".

Публікація виходить у травневому, червневому та липневому числах "Киевской старины".

За тодішньою традицією, яка, на жаль, не дожила до наших днів, і можливо, за бажанням автора, обидві статті Дмитра Яворницького були видані окремою книжкою, на вихід у світ якої київська цензура дала дозвіл 20 вересня 1884 р., тобто через майже два місяці по виходу останньої частини "Топографического очерка Запорожья" в "Киевской старине". Це видання можна вважати першою солідною книгою в творчому доробку Д.Яворницького.

Один із примірників цього малотиражного видання зберігається в колекції "Тарасового Дому". Придбаний він ще 1979 р. в одеському букіні № 19, що діє і досі на Грецькій площі в Будинку книги за ціною 25 крб. Редакція "Киевской старины" для цього видання спеціально підготувала обкладинку (титульної сторінки, як такої, в цій книзі немає) на якій надруковано: "ЧИСЛО и ПОРЯДОК (ЗАПОРОЗЬКИХ СЕЧЕЙ) С

486 Шубравська М.М. Д.І.Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. – К.:Наукова думка 1972. – С.23.

ТОПОГРАФИЧЕСКИМ ОЧЕРКОМ ЗАПОРОЖЬЯ. (Соч. Д.И.ЭВАРНИЦКОГО⁸)
) Издание редакции "Киевской старины". (КИЕВ. (1884 г.) Типография
 Г.Т.Корчак-Новицкого, Михайловская ул., соб. д." Розмір блоку видання -
 25,5x16,2 см. Примірник не обрізаний і не обрамлений На звороті
 обкладинки ще один наддрук – "Дозволено цензурою". Киев, 20 сентября
 1884 г. Тираж цього видання невідомий

Перша солідна книга Д.Яворницького складається з двох статей, кожна з яких має свою власну пагінацію. "Число и порядок Запорожских Сечей", що йде першою, має 20 сторінок. На останній сторінці внизу видруковано: "Оттиск из апрельской книжки журнала "Киевская старина" 1884 г. Киев. Тип. Г.Т.Корчак-Новицкого, Михайлов. ул., соб. д.". Друга стаття "Топографический очерк Запорожья" має єдину пагінацію на 76 сторінок і не розбита за числами виходу в журналі /травень, червень, липень/. На останній сторінці окрім авторства вказано місце написання статті та дата: "Д.И.Эварницкий Харьков 1883 г., декабря 6 дня". А в нижній частині відзначено: "Оттиск из июльской книжки – журнала "Киевская старина" 1884 г. Киев. Тип. Г.Т.Корчак-Новицкого Ш Михайлов ул., соб. д."

Ознайомлення зі змістом цих двох праць Д.Яворницького, а, тим більше, науковий аналіз обох з точки зору сучасної історіографії не входить до завдання автора даної статті. Це окреме перше видання двох важливих статей Д.Яворницького, що знаходиться в збірці "Тарасового Дому", є унікальним з тієї причини, що має на обкладинці дарчий напис, який належить безпосередньо Д. Яворницькому. Текст дарчого напису, виконаний пером і чорним чорнилом, складається, з двох рядків: "Любому та щирому козакові В.П. Потапенку – (автор на не забудь, 18½87 р."

Окрім дарчого напису, що знаходиться в верхній частині обкладинки (перший рядок – вище рамки, а другий – під самісінькою рамкою), на ній в два відбитки власної печатки, яка належить адресатові автографа, з текстом у два рядки: "В'ячеслав Панасович ПОТАПЕНКО" Розмір відбитка – 0,8 x 3,5 см. На обкладинці між назвою книжки та прізвищем автора таких відбитків два, причому, той що знаходить праворуч, перевернутий. Відбитки цієї печатки також знаходяться на таких сторінках цього примірника: між "Число и порядок Запорожских Сечей" – С.3, 5, II; "Топографический очерк Запорожья" – С. 11, 17, 29, 37, 53.

Сам В'ячеслав Панасович Потапенко (псевд. В. Безбрежний., Чорномор; 1863-1942), письменник і актор поміщицького роду з Херсонщини. У 1883-1890 рр. він працював у трупах М.Кропивницького, М.Старицького, з 1890 р. - режисером у трупі М.Васильєва-Святошенка, був співробітником львівської "Зорі" і "ЛНВ". В.Потапенко автор реалістичних оповідань з селянського життя: "Над кручею" (1889), "На нові гнізда" (1899), "Король Лір" (1912), "Чабан" (1927), і, спільно зі М.Старицьким, драми "За друга" (1887) та інших п'єс. З 1904 р. В.Потапенко жив у Краснодарі на Кубані, друкувався в місцевій пресі, у тамошніх театрах ставилися його п'єси.

Одне з питань, що виникає у зв'язку з дарчим написом – де було подаровано Д.Яворницьким цю першу книгу В.Потапенку. З листа старшого друга Д.Яворницького, українського фольклориста,

етнографа, історика й архівіста Якова Новицького (1847-1925),⁹ датованого 7 серпня 1887 р., якого він надіслав з Нікополя до Катеринослава, ми дізнаємось, що на початку серпня 1887 р. Дмитро Яворницький перебував у Катеринославі⁴⁸⁷. Не виключено, що саме там в цей час був і В.Потапенко. Якщо 1887 р. В.Потапенко продовжував працювати в трупі М.Кропивницького, то відомо з хронології артистичної діяльності М.Кропивницького⁴⁸⁸, що його трупа після гастролей у Ставрополі відпочивала – з кінця липня до 2 вересня 1887 р. – до початку гастролей у Москві.

Таким чином, дарчий напис Д.Яворницького міг з'явитися лише у Катеринославі або на його околицях, де в цей час перебував Дмитро Яворницький.

Taras Maksim'uyk

Dmytro Javornyts'kyjs donative inscription. 1887.

D.Javoryts'kogyjs inscription published in the article was given to his friend, the actor and writer V.P.Potapenko, D.I.Javonyts'kyj wrote it in his first book «The Number and order of Zaporozhian Siches with topographical sketch of Zaporozhye» (K., 1884) 01.08.1887 year.

---

487 Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького. Вип. 1: Листи вчених до Д.І.Яворницького. – С.389.

488 Меженко Ю. Хронологія артистичної діяльності М. Л. Кропивницького. //М. Л. Кропивницький. Зб. статей, спогадів, і матеріалів. – К.:Мистецтво, 1955. – С.409-410.